

Az én és a mi

Hatalmi viszonyok Nádas Péter *A Biblia* című művében

Jelige: búzavirág

A Nádas Péter-életmű globálisan összefüggő motívumrendszere egyrészt kiváló támpontokat kínál fel az értelmezés számára, másrészt azonban éppen ez a sűrítettség az, amely komplex utalásrendszerével és részletgazdagságával kihívást állít az olvasó elé. Balassa Péter¹ 1997-es Nádas-monográfiájában mutat rá arra, hogy a nádas történetek kereknek tűnnek, témái körkörös ismétlődnek s így helyezik a művek az azonos motívumokat új és új fénybe, ezzel ösztönözve a folytonos reinterpretációt és újraértést. Balassa számba veszi azt a szerteágazó tematikus készletet is, melyekből Nádas merít művei megírásakor. Ilyen tematikus „tárnak” tekinthető többek között a gyerekkor, a gyermeklét mibenléte és az szociokulturális közeg, melyhez maga Nádas is tartozott gyermekkorában, s mely elé görbetükröt igyekszik állítani műveiben. Saját kutatásom kiindulópontját az író az *Egy családregény vége* című műve adta. Később a kezdeti kutatás organikus fejlődése vezetett el ahhoz a ponthoz, ahol elengedhetetlennek tűnt megvizsgálni azt a művet, mely az írói pálya origóját és ezzel együtt számos motívum eredetét képezi, *A Biblia* címet viselő hosszúelbeszélést. Ez a szöveg az *Egy családregény vége* közvetlen előzményének is tekinthető. Nádas a művet 1962 karácsonyán fejezte be, majd 1966-ban jelent meg először az Új Írás folyóirat évi ötödik számában². Kötetben két évvel később 1967-ben a Szépirodalmi Kiadó kiadásában az azonos címet viselő kötetben, *A pince* című elbeszéléssel együtt jelent meg. A kortárs kritikák, mint például Szörényi László³ vagy Varga Lajos⁴ írásai a címadó elbeszélést tartják a jobban sikerültnek.

A mű kritikai visszhangjáról elmondható, hogy nagyrészt pozitív volt. Nem tekinthetünk el azonban a tényről, hogy a nyomtatásban megjelent Nádas- művek zöme sokkal kiterjedtebb recepcióval rendelkezik, mint a vizsgált darab. A mű fogadtatástörténetét 1967-es kötetben való megjelenése indította el ténylegesen. Folyóiratban közölt változatát értelemszerűen még csekély számú írásos reakció követte. Ezek között találhatjuk azonban Kiss Ferenc⁵ munkáját, melyben rámutat az ember ösztönösségének állati és egyben emberi mivoltára, mely meglátása szerint naivan őszintévé teszi a főszereplőt, Till Gyurit. Így emeli ki az állati ösztön motívumának jelentőségét, Kosztolányi *Édes Anna* című művével párhuzamot vonva. Egy évvel később Tóth János⁶ hívja fel a figyelmet a család és a cseléd anakronisztikus viszonya mellett arra is, hogy Szidike az erőszak megélésének tárgya lesz Gyuri számára. Ugyanezen évben Varga Lajos a moralitás problematikáját helyezi dolgozata központjába, és

¹ BALASSA Péter, *Nádas Péter*, Kalligram, Bp, 1997, 16-90.

² Új Írás, 1966/5, 13- 37.

³ SZÖRÉNYI László, *Nádas Péter*, Mozgó Világ, 1978/1, 53-58.

⁴ VARGA Lajos, *Nádas Péter: A Biblia*, Kritika, 1967/11, 89-90.

⁵ KISS Ferenc, *Levél a felfedező Kritikáról*, Új Írás, 1966/7, 125-127.

⁶ TÓTH János, *Nádas Péter: A Biblia*, Új írás, 1967/8, 122-123.

megállapítja, hogy nemcsak a gyerek, hanem az egész család az ellentmondások csomópontjában él. Ebben a csomópontban a kíméletlenség és a félelem nagy szerepet kapnak, mely erők a családegység hiányában, a családi egység kialakulása ellen dolgoznak. A műben megjelenő történeti elemek példázatoságáról Kőszeg Ferenc⁷ írt, aki azonban rámutat arra, hogy a nádas történetek példázatai nem feszítik szét az elbeszélés világát, nem terheli túl az olvasót az ellenszenv terhes érzésével, hullámokban engedi rátörni azt. Kőszeg emeli ki azt is, hogy a Biblia, ami mint artefactum van jelen a műben, a fokozódó és reménytelen idegenséget jelképezi. Kőszegnek a példázatoság mértékletességét illető megállapításával szemben Bán⁸ felrója Nádasnak bizonyos szöveghelyek felülstilizáltságát. Ez a felülstilizáltság feloldható azzal az olvasattal, melyet Szörényi és Kiss oszt, miszerint az író maga jelenik meg a műben mint a gyermekelbeszélő felnőtt énje, s mintegy magasabb, tisztultabb, fölényesebb szemszögből, a reflektív távlat jelenlétével beszélődik el a szöveg. Természetesen nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a műről született hatvanas évekbeli kritikák magukon viselik a kor irodalomszemléletének nyomait. Ilyen jellegzetesség többek között az életrajzi szerző és a narrátor meg nem különböztetése, illetve a pontos műfaj megnevezése.

A narrációról szólva azt állapíthatjuk meg, hogy *A Biblia* narrációs működésében keverednek az egyes szám első személyű én-elbeszélés, a többes szám első személyű, kvázi „mi-elbeszélés” és az auktoriális elbeszélés elemei. A genette-i terminológia szerint pedig az elbeszélésmód a hetero- és a homodiegetikus között oszcillál. Az én- és mi-elbeszélés elemei szabad függő beszéd formájában épülnek a struktúrába. Pszichonarrációról csak az egyes szám első személyű elbeszélő esetében beszélhetünk. Az auktoriális elbeszélői hang nincs összhangban Gyuri valós- vagy vélt gyermeki kompetenciájával. A történet, az azt megteremtő bonyolult elbeszélői stratégiák ellenére, megfeleltethető a metonimikus történetmondó formaelvnek: a párbeszéd résztvevői jól beazonosíthatók, a történetmondás jól láttatja és körülhatárolja a történet határait és szereplőit, a cselekményvezetés pedig lineáris marad. Ahogy Kőszeg Ferenc írja⁹, az ábrázolás erejétől elevenednek meg az alakok, de érthetjük ezt mind a fabulára, mind a szüzsére, nem csak a benne, általa megelevenített alakokra. Ami pedig a műfajiságot illeti, számos szakirodalmi forrás nevezte a művet kisregénynek, azonban az angol terminológiát követve alkalmasabbnak találom a ’long short story’, azaz hosszúelbeszélés megnevezést használni. A mű esetében a műfaji meghatározásban három kiemelhető aspektus játszik szerepet. Ilyen szempont a kötetkompozíciós összetétel, miszerint a tizenhat fejezet

⁷ KŐSZEK Ferenc, *Példázat és Valóság*, Kortárs, 1968/1, 320-323.

⁸ BÁN Zoltán, *A Bibliás Fiatalember*, Beszélő, 1997/10, 100-102.

⁹ KŐSZEK, 1968., 321.

időbeli linearitást követ, azonban a narrátor nem törekszik a gyermek életének minden életeseményére kitérni. Mindemellett epizodikus fejezetekkel is számolhatunk, melyek a mellékszereplők háttértörténeteit biztosítják, azonban ezek az epizodikus fejezetrészek – mint a Bibliának az ellenállás időszakában betöltött szerepének leírása is – visszaemlékező reflexiókként épülnek a történetegészbe. A fejezetekre való tagoltság és a kötetkompozíció összetétel mellett a mű térhasználat is meghatározó. A bevezető egységekben a fent és a lent, a zártság és a nyitottság képei jelennek meg, melyek a motivikus utalásrendszert kibontva egyszersmind a politikai rendszer allúziói is lesznek. A mű végére pedig a tényleges utazás fogja megeleveníteni a város és a periféria, azaz a falu különbségeit, mely utazás szimbolikus távlatokat is megnyitva reprezentálja a szereplők érzelmi és értelmi előrelépését.

A *Biblia* című hosszúelbeszélés Till Gyuri életének egy szeletét mutatja be. A nyitány abba a rejtélyes és biblikus asszociációkkal övezett kertbe vezet be, ahol a cselekmény jelentős része lezajlik. Megismerkedünk a pártfunkcionárius családdal, akik látszólag pályájuk zenitjén vannak, hisz új lakói a budai villának. A szülőknek nincs ideje a gyereket nevelni, így a nagyszülők, leginkább a nagymama gondjaira van bízva. Valós törődésről azonban nem beszélhetünk. A kiskamasz Gyuri megismerkedik a szomszéd kislánnyal, Évával, akivel később összetűzésbe fog keveredni, mely összetűzés a gyermek és felnőttvilág találkozásának sarokpontja lesz. A cselekmények előrehaladtával megérkezik a családhoz Szidike, a cselédlány. Több szintéren is feszültség alakul ki személyéhez köthetően. A kamasz Gyuri összezavarodik a lánynak az ő életében betöltött szerepét illetően, a család és a cseléd ideológiai különbözőségei is kiéleződnek, és a nagymama sem tud megküzdeni a családban betöltött pozíciójának elvesztésével. A család és cseléd viszonylatában Szidike lopással való meggyanúsítása fogja jelenteni a csúcspontot. A kiskamasz és Szidike, valamint az ideológiai össze nem férhetőségek kulminációs pontja Gyuri agresszív kitörése lesz, amely során számonkéri Szidikén hitét és meggyalázza a családi Bibliát. A Biblia fizikai valójában ezen a ponton kapcsolódik be a történetbe, s itt jut történetalakító szerephez. A cselédlány a konfrontációkat követően hazamenekül a rákosi mélyszegénység világába beteg édesanyjához és Gyurika nevű öccséhez. A meggyalázott Bibliát kegytárgyként magával viszi, hogy méltó helyet foglalhasson a családi szentélyen. Mivel hosszabb idő elteltével sem tér vissza a villába, a Till család elhatározza, hogy elutazik hozzá. Szidike otthonába csak az édesanya és Gyuri megy be. Az anya szava elakad amikor meglátja a teljes nincstelenséget, tehetetlennek érzi magát amikor meglátja a Bibliát a szentélyen. Szidike védeni próbálja magát, azonban szavai hiábavalóak, az ügy annyiban marad. Az anya kifizeti a lányt, a munkanaplóját is otthagyja. Érezve erkölcsi kudarcát, búcsút mond és kifelé veszi az irányt, a Bibliát hátra hagyva. Gyuri

némán követi anyját, érezve saját erkölcsi győzelmét, de egyúttal helyzetének megváltoztathatatlanágát is. Erre utal tanulmányában Darabos Enikő¹⁰ is, amikor azt írja, hogy „Nádas novelláinak szereplői individualizációs folyamatukat elsősorba érzéki tapasztalataikban élik meg, és ilyen szempontból akár hősöknek is tekinthetnénk őket a közösség nevelő, beolvasztó és semlegesítő erejével való konfrontációjuk okán [...] nem azonosulnak a közösség értékrendszerével, de amennyire lehet, tisztán látják annak ismérveit”.

Így merül fel Darabos gondolata nyomán a kérdés, hogy mennyiben beszélhetünk nevelődésregényről. Kikerülhetetlen annak észrevétele, hogy a megbomlott hangulati- érzelmi egyensúly felébreszti a történet olvasójában a közösségi felelősségtudatot¹¹. Hisz a „káderszülőkkel vert kamasz”¹² önnevelődése, le-és felépülési története kollektív kritikát állít. Amennyiben a mű zárata és morális konklúziója nyomán tekintünk a problémára, a kérdés megoldatlan marad, hisz a nyitott zárlat pont helyett csak kérdőjelet tesz. Eldönthetetlen Gyuri lesütött tekintete és az anya némasága alapján, hogy a szereplők milyen fejlődési nyugvópontra jutottak az elmúlt időszak eseményei alapján. Eldönthetetlen továbbá az is, hogy megtörténik-e az események tényleges átértékelése akár a gyerek, akár az anya esetében. Amikor a műben folyton előtörő visszaemlékező reflexióként azonosítható szólamokat vesszük figyelembe, azok sem tükröznek valamilyen, a család életében beálló morális változást. Gyuri esetében ezzel szemben fejlődésnek tekinthető az, hogy igazságérzete fényében kiáll Szidikéért és megvédi a lányt. A történet így a családi egység szempontjából teljes összeomláshoz vezet, a főhős esetében pedig csupán félig beteljesedhető individualizációhoz. A nevelődés kérdésére egyébként már a mottó is rávezeti a figyelmet: „No innate principles.”¹³ Locke empirista fejlődéselmélete szerint születésünkkel él a „tabula rasa” elve, tehát tiszta lappal kezdjük életünket, azt, hogy kivé válunk, a minket körülvevő környezet határozza meg. A személyiségfejlődés későbbi alakulásában azonban már saját döntéseinknek, választásainknak is nagy szerepe lehet.

A mű számos, a későbbi Nádas-művekben is megjelenő motívumot vesz használatba meglepő érettséggel. Ilyenek például a kert, a víz, a Biblia és többek között a gyermekkor toposzai. Mindemellett különös érzékenységgel jeleníti meg a család, a cseléd és a gyermekek közti viszonyok ábrázolásán keresztül az egyén és a társadalmi csoportok relációját, az 1950-es évek politikai és társadalmi rendszerét. Az elbeszélés megeleveníti a rendszer fojtott

¹⁰ DARABOS Enikő, *A korporealitás poetikája Nádas Péter novelláiban*, HÍD 2019 11/98

¹¹ DERSI Tamás, *Fiatal Irodalom*, Alföld, 1966/6, 78-81.

¹² FARAGÓ Vilmos, *Magány*, Élet és Irodalom, 1967/2, 7.

¹³ LOCKE, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690

légkörét, a cselekmény fontos mozgatórugója lesz az az elfojtás és az a düh, amely a gyermekben folyamatosan gyűlik a szorongás ki nem mondása és a törődés hiánya miatt. Éppen ezért fontos megvizsgálni a megelevenedő hatalmi viszonyok alakulását. Ezen viszonyok megértéséhez mind a már említett narratopoetikai mintázat, mind pedig a műben megjelenő bibliai intertextusok segítségül szolgálnak.

A bibliai hagyomány értelmezési láncolatába nemcsak a mű címe, hanem a mű nyitánya is bekapcsolja az elbeszélést. A Biblia világát eleveníti meg a későbbiekben is gyakran előforduló Édenkert-allúziók rendszere, az akantuszlevelek, az ódon stukkózott villafalak és az a monumentális vaskapu leírása:

„A rozsdamarta, tövükből meglazult rózsák, a függők és cifra akantuszlevelek hosszan csörömpöltek, ha kinyitották vagy becsukták a nehezen nyíló és nehezen záródó monumentális vaskaput. A kusza, olajozatlan hangok áthatoltak a csendes kerten, s ernyedten verődtek vissza a stukkóval borított, földszintes villa faláról.

A villa kényelmesen, hivalkodó méreteire büszkén terpeszkedett a kert fölé, de tervezőiben volt annyi mértékletesség, hogy gögjüket ne az utcának mutogassák. Mesteri módon rejtették magas törzsű fenyők, díszcserjék és sziklakertek közé az utcai frontot.

Az előreugró terasz és a bonyolult rácsai közé szorított télikert viszont nyíltan tekintett a város ködben párolgó körvonalaira” (7)

A Szír akantuszt (li.: *Acanthus syriacus*) megtaláljuk a Biblia növényei között, a keresztény kultúrában a halhatatlanság és ritkábban a hatalom jelképe. A növény képe kapcsolja össze a múltat a mű jelenével. A nyitányban megjelenik mind a belső kert felé, mind a város, azaz a külvilág felé való fordulás gesztusa. A buja kert mint biztonságot nyújtó menedék van jelen a „város ködben párolgó vonalaival” szemben, mely az idegenség és ridegség érzetét hívja elő. A lefelé irányított tekintet feltételezi a fent és lent kettősét, mely magában hordozza a budai villadombon fent lakó kiváltságos kevesek és a város zsúfoltságában lent szorongó sokak viszonyának aszimmetriáját. A bevezetésben a klasszikus modernség esztétizáló prózanyelvét idéző szóhasználat és a személytelen hangvétel heterodiegetikus narrátorként teszi azonosíthatóvá az elbeszélőt, azonban a következő szövegrészek ellentmondanak ennek. A nyitányban tehát nem egyértelműen a későbbi főhős-elbeszélő hangját halljuk, hanem egy, az övével kontamináló, visszaemlékező narrátori instanciáját.

A nyitány elbeszélési módját vizsgálva tovább kell haladnunk a szövegben. A nyitányt követő szövegrészben a narráció mi-beszédre vált, s ezekből a mondatokból lassan kibontakozik a főszereplő elbeszélő, a kiskamasz Till Gyuri alakja. Én- elbeszélői szólamába azonban olyan közbevetések, reflexiók épülnek be, melyek adott beszéd- és élethelyzetekben túllépnek a gyermek narrátor valós vagy vélt nyelvi kompetenciáján, és valamiféle visszatekintő távlat meglétére engednek következtetni. A retrospekciós elbeszélés ténye csak a tizenkettedik fejezetben válik világossá – „és csak évek múltán, most képzelem el újra anyámat” (61.) –, fogalmaz itt a narrátor, de a szöveg már korábban is tartalmaz erre utaló jeleket.

Amint már az első fejezetből kiderül, a kiskamasz szabadidejében céltalanul bolyong a szünidőben s a nagyszülei felügyelnek rá. A nagymama is csak ellátja, viszont tényleges gondviselésről és törődésről nem beszélhetünk. A szülői interakciók leszűkülnek az esti időszakra, amikor az anya és az apa hazaérnek a munkából. Jellemzően az anya jön haza hamarabb és készül az apa érkezésére. Az apa hazaérkezésekor automatikusan csak annyit kérdez fiától; „Mi van kisöreg? Mi volt az iskolában?” (16). Az apa tényleges feleletet azonban nem vár ezekre a kérdésekre, merev távolságtartása is csak a mű végén fog enyhülni. A háttérben meghúzódó nagypapa alakja pedig csupán egyszer jut szóhoz, amikor a gyerek fülét rágja, hogy miért nem tanul. Kölcsönös kommunikációs aktus nem alakul ki. A kiskamasz életéből tehát hiányoznak az erős férfialakok, azok példamutatása. A felnőttek közötti kommunikációból nem sokat enged láttatni a mű, azonban az egymással és a gyermekkel folytatott interakciókról, elmondható, hogy a verbális agresszió mozzanatai nagy számban jelen vannak. A törődő és odaforduló gesztusok végül agresszív megnyilvánulásokba fordulnak át, a gyerek kizárólagos feladata pedig a hallgatás és néma fél pozíciójának elfogadása. A családtagok közötti disszonáns kapcsolatok miatt nem beszélhetünk a család egységéről, mivel a családi közösség életéből pont azok a törvények, szabályalkotó elemek hiányoznak, melyek a társadalomban programalkotók,¹⁴ írta annak idején Varga Lajos, a hatvanas évek irodalmi nyilvánosságának normáihoz és elvárásaihoz igazodva. A mai horizontból természetesen éppen amellet érvelhetünk, hogy az elbeszélés pont a Rákosi-rendszer társadalmi berendezkedése felé él kritikával, amikor a diszfunkcionális családot ábrázolja. A gyermek életében a folytonos elfojtás, a világos szabályok és a törődés hiánya miatt növekvő feszültség kamaszkrízishez vezet, mely krízis megélési pontjai agresszióba torkolló aktusok lesznek.

A folytonosan leuralt, ugyanakkor magára hagyott gyerek így lesz hiányában az érzelmi és indulati kontrollnak. Interakcióiban az elfojtott szituációból való menekülés vágyának

¹⁴ VARGA Lajos, *Nádas Péter: A Biblia*, Kritika, 1967/11, 89-90.

kitörései nyilvánulnak meg. A hatalmi viszonyok folytonos játéka agresszivitással telnek. A családi kedvencel, Metával folytatott játék is tragikus végkifejlethez ér:

„Vörös rongyot lobogtattam, és futni kezdtem. Meta utánam ugrott, elkapta, húzta, elengedte, forgattam a feje fölött, megkergülve forgott utána, vinnyogott, morgott – elkapta, rángattam, belekapaszkodott a fogaival, nem engedtem, [...] és így ment ez napról napra, mígnem a nevetéstől és a rohanástól fájni kezdett az oldalam.

[...]

A lábamhoz kapott. Pillanatokig nem tértem magamhoz. Az ijedelemtől, mert fájdalmat nem érezhettem, hiszen karcolás maradt csak utána. Egy kapa hevert mellettem a fűben. Lassan, tiszta aggyal nyúltam érte. Meta nyüsztő szemekkel lapult a földhöz. Ütni kezdtem. Testéből csorgott a vér. Az első ütéseknel még fölvonított, aztán szeme becsukódott, és csendben tűrte, hogy bőre, húsa felszakadjon az éles kapa alatt” (8-9)

Az indokolatlan mértékű erőszak azonban csak a szöveg további része felől nyer értelmet. Mind a kutya, mind pedig a gyerek – később a cseléd is – a családi hierarchia legalsóbb szintjén álltak, s alárendelt szerepet töltenek be. Gyuri és Meta ártatlan játszadozása hirtelen csap át rivalizálásba, s az ösztönös győzni akarás felülkerekedik a gyerek józan eszén. Teljes győzelmet arat a kutya felett, bizonygatva erejét és hatalmát saját maga számára. Ezzel helyezi a kutyát szubmisszív helyzetbe, nem csak szellemileg, de fizikailag is.

Akárcsak Meta, a szomszéd kislány, Éva is játszótársként jelenik meg a szövegben. A megismerés és a felfedezés jelenete erősen szexualizált.

„[...] És a várakozás torkomra nyomta a szívemet.

Óvatosan közelítettem a kerítéshez, a szétnyitott orgonabokrok között átnéztem a szomszédba, de nem láttam senkit. A kert közepén, magasra épített sziklakerten, nekitárukkozva a napnak, csupa üveg villa állt. Lentebb terméskövekből épített medence, mellette kisebb, tavirózsákkal. Sokáig ültem meghúzódva a bokrok között. Nem mozdult semmi. Ez még jobban lenyűgözött. Úgy képzeltem, hogy [...]” (12)

A megismerést pillanatát izgalom övezi, a buja orgonabokrok, akárcsak a kecses lábak, arany kaput alkotnak, melyen keresztül a gyermek beavatódik egy új világba, ahol a tetszetős üvegvilla kitárulkozik a férfias Napnak és megfürdik annak gyönyöreiben. A görög Héliosz vagy a latin Sol szavak hímnemű mivolta feltételezi a Nap férfival való azonosítását. A keresztény kultúrkörben azonban hagyományosan Krisztus vagy Isten jelképeként is értelmezendő, így utal a műben a két gyermek találkozásának kezdetektől való elrendeltettségére. A kert továbbá mint a találkozás helyszíne egy elhagyatott édenkert képét idézi. A kép kialakításában nagy szerepet játszik a szomszéd kislány, Éva neve is. „– Te vagy az Éva?” (23) hangzik el a két gyerek megismerkedésekor, mely kérdés visszautal az édeni kertre, az első férfire és nőre, egy olyan tudásra, mely öröklődik generációkon keresztül, s most a felszínre tör. Éva viszont (ellentétben a legyőzött Metával) az erősen szexualizált megismerési mozzanat és az érési folyamatának előrehaladottsága miatt testi fölénybe kerül Gyurival szemben. A két gyerek estében Éva lesz az, aki szubmisszív szerepbe taszítja Gyurit. A lány legyőzi a fiút kosárban, és csókban: a testek mozgásba lendülnek a sport által, és szexuális feszültség generálódik a két gyerek között.

„– Na ezt nézd, majd én!

És dobott.

Már negyvennél tartott, én meg tíznél sem, amikor javasoltam, hogy fejezzük be. Leheveredtünk a kerítés tövébe. Az avar vastag, ropogó takaróként terült alánk. Zihálva lélegeztünk, fejünket nekiszegeztük a sárga fényű égboltnak. Éva erősen izzadt. Kényes voltam a szagokra, de az ő szaga nem taszított. Szuszogva szaglásztam, hogy észrevegye, de nem fordult felém. Ránéztem oldalról. Lehunyta szemeit, sárgás, olajos bőrén apró gyöngyök ültek, orrlíkai pedig úgy tágultak, ahogy a levegőt szedte. Apró, előreugró felső ajka elvált néha párjától, mint valami szelep, kiengedte a levegőt, és lezáródott megint. Figyeltem a sima homlokán leszaladó gyöngyök útját, ahogy közelítettek, behullottak kagylóhéjszerű halántékába, és elvesztek barnásvörös, vastag szálú haja között.” (38)

Gyuri viszont a ráosztott pozíciót, melyben ismét alávetett szerepet tölt be, nem tudja elviselni, s kettejük kapcsolata is előbb fizikai, majd verbális agresszióba torkollik. A fiú Éva arcába vágja a labdát, és Éva megfenyegeti Gyurit azzal, hogy elviteti az apjával – azzal az apával,

akinek valószínűleg sokkal nagyobb a tekintélye, mint Gyuri apjának, hisz Évának sokkal nagyobb a házuk és az anyukája sem dolgozik. A gyerekek mikrokozmoszába tehát beszűrődik a szülők makrokozmosza, pontosabban a mikrokozmosz határainak próbatétele, a gyermeki világ határainak sérülése mindkét gyereket a családi értékrendhez való visszanyúlásra ösztönzi. Kinyújtják karjukat a szülői autoritás felé, ironikus módon megjelenítve a két család közötti viszonyt.

„– De az én papám a minisztériumban dolgozik!

– Az enyém is.

– Akkor egyenlők – állapítottam meg, de a lány ebbe nem nyugodott bele.

– Az én apám nagyobb, mert a házuk is szebb.

Ezt kénytelen voltam elismerni, bár éppen úgy, mint az előző napon, ellenkezésre ingerelt.” (23)

Így válik a két gyerek játszadozása a Rákosi- korszak allegóriájává, egy olyan eszme- és hatalmi rendszer görbetükrévé, mely a hétköznapi mikroszintjébe is beitta magát. A mozzanat rámutat arra az elvtársiasságra, mely csupán látszólagos egyenlőséget jelentett, s valójában sajátos módon újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A gyerekek közti párbeszéd a nyelvi ambivalencia által előrejelzi az Éva és a hamarosan betoppanó Szidike közötti párhuzamot. A megismerkedés folyamán Gyuri „lány” -ként utal arra a szerepre, melyet Szidike fog betölteni az otthonukban. Ezt Éva nem érti, így pontosításra van szükség.

„– És lány van nálatok?

Most ő képedt el a kérdésem.

– Hát én! – felelte.

– De lány – erősködtem –, aki a nagymama helyett főz, meg takarít.

Elhúzta a szája szélét, jelezve, hogy érti, és oktató hangon válaszolt:

– Szóval cseléd. Az nincs, mert apukám nem engedi a mamát dolgozni, és az megcsinál mindent.” (22)

A pontosítás pillanata előtt azonosítja Éva azonosítja önmagát a családban lévő „lány” szerepével, így von párhuzamot az ő és Szidike szerepe között. Mind Éva, mind pedig a cselédlány Gyuri szexuális vágyának tárgyai lesznek, és emellett játszótársi státuszba is

kerülnek. Szidike érkezése ambivalens érzéseket kelt Gyuriban. Hisz Gyuri érzi, hogy mint gyerek a cseléd szintjén áll és mivel a lány fiatal, így nem érzi őt a hierarchiában maga fölött állónak. Így indul el Gyuriban a folyamatos vívódás és harc saját autoritásáért. Habár vágyik a pajtási közösségre, ugyanakkor vágyik arra is, hogy Szidikét legyőzve felett állhasson a hatalmi létrán. Erre több szöveghelyen is találunk utalásokat. A lány megérkezésének pillanata nyit betekintést kettejük kapcsolati dinamikájába.

„Nem így képzeltem el viszonyunkat. Még avval is megpróbálkozott, hogy megfogja a kezem. [...] rájöhetett, hogy nem tekintem játszótársamnak.

Így, furcsán, kicsit mereven sétáltunk hát egymás mellett. [...] Az első ijedelmeken túl, láttam rajta, hogy magabiztos lány. Képzeteimet ez sem fedte. Szerettem volna, ha változatlan félszegséggel mozog, úgy, mint a kapu előtt.” (27)

Ezen kettősségnek megnyilvánulásai lesznek az öidipális vonzódás játéka: a fürdő lány utáni leskelődés, a vágy az érintésre és a szadisztikus játszadozások is. A kiemelés emellett arra is rámutat, hogy a gyerek képzelete és a valóság között distancia áll. A gyermeki képzelet és a valóság között fellépő távolság okozta frusztrációt a gyerek jellemzően a család makrokozmosza mögé való visszalépéssel igyekszik feloldani. Az én-elbeszélésből ezekben az esetekben mi-beszéd válik. Ezekre a visszalépésekre láthatunk példát a Meta megölését követő szövegrészekben is: „[...] nem tudom, mennyire telt volna belőlem bosszúból és erőből. *Otthagytam*. Napokig nem *találtuk*. Apám akadt rá szombat délután a szénakazal aljában. Előhúzta, és bevitte az előszobába.” (9) [Kiemelés tőlem— P.M.] A visszalépések száma jelentősen megnő a Szidike megérkezését követő időszakban és a Szidike által indukált érési folyamat előrehaladtával fordítottan arányosan csökken ezek száma. Gyuri kritikus gondolkodásának kialakulásával és nyitási folyamatával egyenesen arányosan növekszik a retrospektív elbeszélői távlatból megszólaló reflexiók száma.

Az idegen betoppanása alapjában változtatta meg a család életét. A változás mértékét legelőször a nagymama értette meg, amikor megfosztva érezte magát addig betöltött pozíciójától. A változás realizációja pedig a lány első a családdal töltött estéjén történik meg. A lány sűrög-forog a konyha és az étkező között. Az asztalra hat teríték kerül, azonban csak öt szék áll körülötte. A család és Szidike értékrendjének különbsége mind fizikai, mind pedig szimbolikus szinten megjelenik. A lány immár a családhoz tartozik, hiszen együtt étkezik velük, ülőhely a közös asztalnál azonban mégsem jut neki: a vacsora légkörében olyan változás áll be melyre Gyuri fog rámutatni.

„Kanalát marokra fogta, és enyhén hörpölte a levest.

Nagy csend volt. Apámék nem beszéltek. A kanalak megcsendültek a tányérok szélén, halkan csobbantak a visszahulló cseppek, és Szidike hörpölt. Szokatlan zajok voltak ezek. Csakhamar rájöttem arra is, hogy miért. Hogy nem fogom többé hallani szüleim vitáit, és evvel elszakad az a vékony szál is, amely életükhöz fűzött. És Szidike szürcsölte a levest a fülem mellett.” (30)

A lány megérkezése elemében változtatta meg azt a viszonyt, mely a gyereket a szüleikhez fűzte. Gyuri azt a kis kontaktust és azt az általa olyan fontosnak tartott szálát is elvesztette, amely korábban a szüleikhez fűzte. Hisz ott ült estéről estére, és hallgatta, ahogy a felnőttek fontos dolgokról beszélnek és vitáznak. Ezek voltak azok a pillanatok, melyekbe még ha nem is szólhatott bele, melyekre még ha ráhatása sem volt, mégis szüleivel egynek és hozzájuk tartozónak érezhette magát, melyek a családi dinamika meghittségét és biztos pontját jelentették számára napról napra. Ugyanakkor itt kezdődik el az eszmélés folyamat is. Az anya felszólítja Szidikét, hogy ne nagyságos asszonynak, hanem „elvtársnő”-nek szólítsa. Ezzel egyidejűleg mégsem „társak”, hiszen munkaadó és alkalmazott viszonyban állnak egymással, mely alapvetően paradoxikus szituációt szül. S a nyelvi alakoskodás nem ér itt véget. Szidike nem cselédi, hanem „háztartási alkalmazott”-i pozícióban van a családnál („[n]em cseléd maga itt nálunk... mától fogva családtag.”, fogalmaz az apa, hogy viselkedése aztán ellentmondjon ennek [35]), de még az eufemisztikus megnevezés is alapelőször véve zárja ki annak lehetőségét, hogy Szidike a család tagjaival egyenlő félként üljön le az asztalhoz. A szituáció az alá- és fölérendeltségi viszony mellett az idegenségtől való tartózkodást és az azzal való osztozkodástól való vonakodást is magában hordozza, mind az édesanya zavara, mind pedig az apa merev csendje által.

A zavar és az alakoskodás mind Nádas *A Bibliájában*, mind pedig fontos előzményében, Kosztolányi Dezső *Édes Annájában* az idegentől való ódzkodás és az idegennel való osztozkodás kendőzésének eszköze. Az „nagyságos asszony” és az „elvtársnő” megszólítások feletti zavar a Kosztolányi-regény második fejezetének sokat elemzett jelenetét idézi fel, melyben Ficsor és Víznyé keresztké címzik egymást („méltóságos uram”, „Ficsor elvtárs”), egyszerre oldva és fenntartva az átmeneti időszak alkotta társadalmi és interperszonális feszültségeiket. Gyuri nagymamája pedig, akárcsak Víznyé, szintén szép ruhában várja az új cselédet. Mindkét esetben rácsófolnak a „háztartási alkalmazott” egyenlő félként való kezelésére, hisz azzal, hogy ünneplőben várják az alkalmazottat, a megtisztelés gesztusa helyett

felsőbbrendűségüket fejezik ki irányukba. Szintén az *Édes Anna* színház- és színjátékmetaforáira utalnak vissza a szereplők teátrális viselkedésmódjának jelzései: lásd például az első fejezet nyíltan színpadias zárójelenetét, amikor Gyuri sírva jelenti be, hogy Meta meghalt (és arról persze mélyen hallgat, hogy neki köszönhető). Ez esetben beszélhetünk arról, amit Darabos Enikő „Gyuri individualizációs nehézségeinek érzéki tapasztalatokon meg-megbicsakló folyamata”-ként fogalmaz meg. A jelenet a Gyuriban lezajló harcot illusztrálja a gyermeki és a felnőttlét között. Azzal, hogy az anya ölelése és nyugtatása jelentőségéből veszít, az anya meghatározó szerepe és ezzel autoritása is gyengül a gyermek életében. Színpadias jelenetek azonban nem csak a főszereplő esetében jellemzőek. Az elbeszélés gyakran reflektál arra, hogy a benne megelevenedő alakok szerepeket játszanak mind a társadalmon, mind pedig a családon belül. Sikerességük azon múlik, hogy mennyire tudnak azonosulni a rájuk osztott vagy általuk vállalt szerepekkel. Aki kilép ebből a szerepből, az veszélybe kerülhet. Erre utal Éva is, amikor Gyurival vitába keverednek (42). Ráosztott szerepével azonosulni nem csak Gyuri nem tud, hanem a nagymama sem tudja azt, akkor amikor Szidike kimozdítja az addig betöltött háztartásvezetői pozícióból. Ez ellen való tiltakozásának jele a fensőbbeség, „hideg mosoly”, az ünneplő ruha, a tényérok „színházias mozdulatokkal” való ellögyöblése (annak ellenére, hogy fiatalon ő maga is szobalány volt). A színházias jelenetek csúcspontjának tekinthető a pártébed: a szomszédban lakó családot kocsival hozzák, mindenki a legszebb ruháiba öltözik, és egy boldog, nagy család képét prezentálja. Gyuri daca ellenére kénytelen részt venni az ebéden, és amikor látja, hogy nincs menekvés, akkor „arcot cserél” (69). Később pedig a Szidike ellen emelt vádak súlyosbítása érdekében a nagymama nem lesz rest drámaian előadni hálóingének és büszkeségének sérülését.

A társadalmi státusz és az infantilizáció kifejezésének eszköze a névhasználat is mindkét mű esetében. A Szidónia kicsinyítőképzős alakjának használata implikálja a gyermetagséget, és a cselédnek a gyermekkel egy hierarchikus kategóriába való sorolását. Az *Édes Anna* név esetében pedig az „édes” jelző használata is lealacsonyító, infantilizáló szándékot hordoz magában. Amennyiben a szereplők a műben betöltött szerepeit vesszük figyelembe megállapíthatjuk, hogy mindkét karakter esetében kettősség figyelhető meg. Mind Anna, mind pedig Szidike valahol a felnőtt és a gyermeklét határán mozog. Mégis kimondható, hogy Szidike sokkal nagyobb mentális és pszichikai autonómiával rendelkezik, mint Anna. S ez az autonómia, önazonosságtudat lesz szükséges ahhoz, hogy Gyurit mentális érési folyamatában ösztönözze arra, hogy merjen kilépni a kollektívum mögül és valódi szubjektummá váljon. Gyuri így rendelődik alá Szidike személyiségének.

A szöveg ezt a Gyuri és Szidike közti hatalmi kettősséget hozza játékba akkor, amikor Gyuri meglesi a lányt fürdés közben:

„Továbbmentem, a félelem megállított. A kíváncsiság továbblökött. Föl a második keresztvasra. Most már csak ki kellett volna egyenesíteni a hátam, és az üvegen keresztül elém tárul a fürdőszoba képe, de kezem és lábam remegve simult a hideg, pattogó rozsdához. És hirtelen, nem is tudom miért, eszembe jutott a kapa villogó, éles feje, a kezembe simuló kifényesedett nyél és Meta meredt, nyüsztítő tekintete. Most már jól hallottam Szidikét is bentről. [...]

Sokára, az ágyamban tértem magamhoz. Csapódott Szidike szobájának ajtaja. Próbáltam fölidézni a testét, de csak nyüsztítő, kiszolgáltatott tekintete jutott eszembe.” (35-36)

A lány Metával való azonosítása által újból a játszópajtás szintjére helyezi őt, ugyanakkor a gyerek a szexuális vágy kielését is asszociálja az erőszak kielégítő érzésével.

A leskelődés és hallgatózás mint a titkolt információszerzés eszközei nem csak itt bukkannak fel a műben, a főszereplő ugyanis jellemzően így szerez új ismereteket a környezetéről. Gondoljunk csak Szidike megérkezésére, amikor Gyuri a bokorban bujkál, vagy arra, hogy a vacsoraasztalnál is némán ül és hallgatja szülei párbeszédét. De arról is titkon vesz tudomást, hogy szülei észrevették a keresztet Szidike nyakában. A hallgatózás szó és annak szinonimái összesen 54 alkalommal fordulnak elő a szövegegészben s gyakran kapcsolódnak össze a megértés aktusával. A megértés nemcsak intellektuális, hanem emocionális vonatkozása is előtérbe kerül:

„Ezután már nem nagyon szóltam ezeken az estéken. Ők beszélgettek, munkáról, politikáról, munkatársakról, olyan nyíltsággal, mintha ott sem lennék. Nekem az volt csupán a dolgom, hogy kérdezősködés nélkül megértsek mindent, agyamban fölépítve és szétszedve a szavakból megismert embereket. Imponált is nekem ez a hallgatólagos részvétel beszélgetéseiken. Hiszen titkárokról, elnökökről, miniszterekről volt szó.” (16)

Mindkét vonatkozás fontos eleme Gyuri szellemi érési és függetlenedési folyamatának. Emocionális szükségleteit el kell határolja attól a materiális világtól, mely a racionalitás talaján állva nem biztosít számára sem elegendő szeretetet, sem pedig elegendő figyelmet.

Mindemellett az intellektuális érési folyamat része az is, hogy a gyerek el tudja különíteni és függetleníteni mikrokozmoszát a felnőttek és társadalom makrokozmoszától. Az individuummá válás folyamatának tudatosítania kell a főhősben, hogy szülei és saját értékrendje különbözhet egymástól, csak hogy a teljes elszakadás nem lehetséges, ezáltal a teljes, vélt vagy valós autonómia sem. Amennyiben a vizsgált műre ténylegesen az *Egy családregény vége* előzményeként tekinthetünk, párhuzamot vonhatunk a hallgatóság mint információszerzés és a hallgatás, titoktudás mint beavatási szertartás mozzanatai között. Gyurit a leskelődés és a titkolt információszerzés révén nyer beavatást a felnőttek titkai, míg a későbbi Nádas-műben Simon Pétert a nagypapa családtörténete vezet be a felnőttek világába. Így tekinthetünk a megértés folyamatára beavatási szertartásként. A beavatódási mozzanatok jellemzően szabad függő beszéd formájában, helyenként pedig pszicho-narratív folyamként épülnek a szövegbe. Azáltal, hogy a főszereplő-narrátor felveszi a megfigyelői pozíciót, olvasóját is hasonló szerepbe helyezi, s így avanszálja azt újra gyerekké. Az olvasó a gyermek percepciók folyamatával egy ütemben halad: a lassú ütemű előrehaladás révén válik fontossá az is, hogy a mű felé érő olvasással forduljunk hisz az instant értelmezés nem ad teljes mértékű lehetőséget a motivikus láncok feltárására, ehhez reflexív újraolvasás szükséges.

A *Bibliában* megjelenő motívumok és utalások komplex hálózatának feltárása újabb és újabb értelmezési lehetőségeket nyit meg. Így érdemes megvizsgálni a műben megjelenő nevek lehetséges jelentéseit. A Meta név, mely a görög nyelvből eredendően az 'utána' és 'azon túl' jelentéseket hordozza, utal az ember, azaz Gyuri kultúrán túli lényére, melyet a nyers ösztönök irányítanak. Ezek az ösztönök törnek felszínre a kutya megölésekor is. A két oldal, a kultúra és a natúra közötti könnyű, de mégis kegyetlen átmenetet igyekszik szemléltetni a jelenetet elbeszélésének verbális stílusa¹⁵ is. A szövegrész nyelvhasználata emellett reprezentálja az egyéni és kollektív normarendszer között húzódó határ permeabilitását, ugyanakkor felhívja az olvasó figyelmét arra is, hogy lépjen túl azon a felszíni dolgon, amely elé tárul, hogy ne csak a tettet lássa, hanem a motivációt is. Túllépve az agresszivitáson, fény derül a sokszor színházias keretek közé szorított élet mögött meghúzódó elfojtásra és keserűsége.

A család neve – Till – is beszélő névként elevenedik meg. Szinte lehetetlen nem felfedezni benne az angol 'until', azaz a 'míg' jelentését. A jelentés révén a családnév utalhat valamiféle lezáródásra vagy paradigmaváltásra, akárcsak a műben bekövetkező változások családtörténetet megváltoztató tényére. Ezen olvasat felőli értelmezés alátámasztja, hogy Szidike megérkezése és az ez által a gyermekben elinduló önértelmezési és eszmélődési

¹⁵ SZÖRÉNYI László, *A gnosztikus groteszk Nádas Péter műveiben*, Kritika, 1971/9, 88-92.

folyamat Gyuri életében paradigmaváltáshoz vezet. Ugyanakkor a német 'Tilgen' igét is evokálja, mely 'felszámol', 'törleszt' és 'kiegyenlít' jelentésben használatos. Erre a motívumra az *Egy családragény végében* is láthatunk példát, ahol a nagyapa mesél a két Simon család történetéről, s arról, hogy ő maga katolikus nőt vett el, hogy eltörölje a vérvonalat és megossza azt. A *Biblia* esetében pedig arról beszélhetünk, hogy Gyuri önreflexiója és kritikus gondolkodása lesz az, mely felszámolja szülei eszmerendszerét. A név utal a mű zárlatára is, ahol az édesanya otthagyja a család Bibliáját Szidikénél, ezzel törlesztve azokért az igazságtalanságokért, amelyeket a lánynak át kellett élnie náluk.

Ez azért is fontos, mert az elbeszélés világában Szidike alakja lesz az, aki körül az agresszió kulminálódik. A lány egyfajta megtisztítási folyamatot indít el a család életében. Ezt neve is sejteti, hisz emlékeztet a korban használt általános fém-, üveg- és tükörtisztítószer nevére, a Sidolra¹⁶. A cselédlány így fizikai és szimbolikus értelemben is megtisztítja a családot, amit az is nyomatékosít, hogy alakja gyakran asszociált a víz motívumával, például a fürdéssel vagy a mosogatással. Személyéhez köthetően egy esetben jelenik meg a tűz eleme, amikor a vasalóval kiegészíti a nagymama hálóingét. Ahogy a hálóingre, úgy a család köré vont színházi lepelbe is lyukat éget Szidike jelenlétével. A családnál eltöltött idejének mértékével párhuzamosan válnak explicitté a nyelvi és a fizikai agresszió megnyilvánulásai. Mind az édesanya mind pedig a nagymama Gyuri felé folytatott kommunikációjában egyre markánsabbá válnak a védekező és visszavágó gesztusok. Folyamatosan növekszik a feszültség a szereplők között és így érkezünk el a vasalási jelenethez mely katalizálja a kulminációs ponthoz való megérkezést. Gyuri Szidikét figyelő mosogatás közben, és a lány mellén libegő keresztén megakad a szeme. Ekkor kezdődik el a szópárbaj melyből Szidike nem jöhet ki győztesként, hisz a gyerek vallatotechnikát alkalmazva esik neki a lánynak. A nagymama vasalásra utasítja Szidikét kimenője ellenére, majd Gyuri az udvaron való lézengést követően megjelenik a vasaló lány előtt a család Bibliájával, melyet az apa 1944-ben vásárolt, hogy az általuk nyomtatott ellenforradalmi röplapokat eltakarhassák vele az anya kosarában. Gyuri ráolvassa Szidikére hitét, miközben a Bibliából lapokat tép ki, majd a sarokba vágja azt. Ironikus hatást kel, hogy miközben Gyuri a hitéért veti meg Szidikét, a kommunizmus követéséhez ugyanilyen hívő elköteleződéssel kell rendelkeznie kell a párttagoknak.

„– Akkor minek hordod a keresztet a nyakadban? – kérdeztem diadalmasan.

– Az édesanyámtól kaptam első áldozásra – felelte.

¹⁶ Gyártja a TISZTASÁG Szappan és Mosópor Gyár, Bp. IX. ker. (1938-ig önálló)

- Akkor miért hordod, ha nem hiszel? – ismételtem. Nem válaszolt, tovább dörzsölte a lábosa alját.
- Látnod, ha én nem lennék kommunista, akkor nem hordanék Lenin-jelvényt.
- Te is kommunista vagy? – emelte rám tekintetét.
- Hát persze! – feleltem büszkén. – Ez a különbség köztünk, hogy te Istenben hiszel, mi meg kommunisták vagyunk.” (46-47)

Így reprezentál a Biblia kétféle csoportidentitást a műben. Szidike keresztény hitéért, az anyja pedig kommunista ideológiájáért volna hajlandó feláldozni önmagát. Azonban magának a Bibliának a műben való megjelenési módjai erkölcsi kérdéseket vetnek fel. Szidike számára ez egy szakrális tárgy, azonban a szülők múltjában sokkal inkább csak egy eszköz volt, melyet a szerepjátszás kellékeként használtak álidentitásunk fenntartására. A mű jelenében pedig már csak a „régis szép idők” emléke a Biblia számukra. Így tehető fel az a kérdés, hogy az álca és megtévesztés eszközeként használt Biblia mennyiben hiteles eszköze Szidike számonkérésének. Annál is inkább, hisz mind az anyja, mind a nagymama, mind pedig az apa számonkérhető volna az igazság elferdítéséért. Az anyja hazudik arról, hogy honnan szerezte a narancsot, a nagymama megvádolja a lányt a terítő ellopásával, és az apa hajlandó igazolást hamisítani a gyerekeknek. A három szereplő esetében azonban csupán a nagymama esetében nem merül fel a megítélés kérdése. Hisz mind az anyát, mind pedig az apát vezérelhette jószándék arra, hogy az igazság elferdítéséhez folyamodjanak. Ezzel szemben az, ahogy a nagymama (sejthetően hamisan) lopással vádolja az ártatlan Szidikét, morálisan nem felmenthető – és ez vezet el a mű kulminációs pontjához.

- „– Nem égett el... hiszen nem volt ott... – nyögte a lány.
- Nem volt a vasalónivalók közt! – ordítottam magamon kívül.
- Anyám hozzám lépett, és szájon vágott. Vastag gyűrűje fölrepesztette az ajkam.
- Tessék – sziszegte –, majd megtudod... mikor ordibálj!
- Csak néztem. Szidike odaugrott hozzám. Nagyanyám elkapta a karját, és magához rántotta.
- Maga ellopta. Kell az új háztartásba, mi!?” (75)

A jelentben mind a verbális, mind pedig a fizikai agresszió csúcspontjára ér, a végére a lány teljesen megsemmisül. Ezzel győzedelmeskedik az öregasszony a lány felett, és vesz elégtételt azért, amiért kimozdította a családban betöltött pozíciójából. Az incidens után Szidike

hazautazik. A család napokig várja visszaérkezését, de amikor tudatosul bennük, hogy nem jön, az apa elhatározza, hogy elutaznak hozzá. Az apa fellépése ad keretes szerkezetet Szidike családnál való tartózkodásának: viselkedése a Szidike megérkezése körüli és a Szidike meglátogatása közti időszakban passzív, azonban a felforgató körülmények adnak végül arra lehetőséget, hogy a gyerek és az apa között kontaktus jöjjön létre és az apa odaforduló gesztust tegyen fia felé, amikor igazolást ígér neki.

„Apám mosolyogva nézett le rám.

– Egyszer hiányozhatsz te is. Majd írunk igazolást, hogy beteg voltál.

– Jó – feleltem, és arcomat előntötte a mosoly. Így néztem fel az apámra.” (81)

A kiemelésben az „így” mutató névmás alkalmazása két értelmezési lehetőséget nyit számunkra. Utalhat arra, hogy az apa mosolyogva tekintett le fiára, ugyanakkor jelentheti azt is, hogy a gyerek az érte megtett gesztus által tartja nagyra apját. A „felnéz” kifejezés (szó szerinti és figuratív jelentésében) ugyancsak ezt a két értelmezési regisztert mozgatja meg. A tekintetek nemcsak ebben a jelenetben töltenek be kulcsfontosságú szerepet: motívumláncot alkotnak, reprezentálják a megelevenedő hatalmi viszonyokat és tükrözik a szereplők érzelmi állapotát. Meta és Szidike nyüszítő tekintete félelmüket, az anya pappal való találkozása során (52) zavarát fejezi ki. A tekintet mint nonverbális kommunikációs eszköz működik a szereplők között:

„– Anyu! Én adtam neki. Ő nem lop. Anyu, hidd el nekem! Én adtam neki.

[...]

Anyám rám nézett és Szidikére. Tekintetével végigpásztázott rajtunk.

– Én elhiszem... – mondta rekedten, aztán hangja fölemelkedett, és rám támadt...

– tudod te, hogy milyen emlék ez nekem?...

– Tudom... de azt gondoltam, hogy nekünk úgysem kell...” (88)

A zárlatban az anya pásztázó tekintete fejezi ki autoritását a Biblia ügyében, azonban a tétova válaszadás és üres mentegetőzés a Szidikével és a gyerekekkel szembeni álláspontjának bizonytalanságát fejezi ki.

Az utazás megkezdése jelenti a mű zárlatának kezdetét is. A család utazása érzékelteti a társadalmi és szociális különbségeket, hisz az elit tagjai találkoznak a mélyszegénységben élő réteggel. A mű ismét a fent és lent kettősének értékítéleti kettősét működteti. A budai

villanegyedből hirtelen a tanyavilágban találja magát a család, ahol nyers krumplihéjat rág egy beazonosíthatatlan korú gyermek. Emellett az utazás hagyományos toposza is megelevenedik itt, amennyiben zarándokútként tekintünk a család utazására: a teljes szétesés utáni megtisztító utat jelenti Szidike meglátogatása. De nemcsak az utazás, hanem magának a Bibliának a „visszaszerzése” is valamiféle megtisztulást fog szimbolizálni. A fizikai helyváltozás párhuzamba állítható a gyerek lélektani fejlődésével. A teljes szabadságtól indulva a rendszer felismerésétől annak megismerésén át jut el a főszereplő ahhoz a ponthoz, ahol már nem tud vakon alkalmazkodni az elé állított ideákhoz. Ezzel együtt felfedezi, hogy saját akarattal bír, még ha szavának nem sok érvényt is adnak. Az utazás folyamata reflexiót indít el az anyában, mely reflexiós folyamat a megérkezés pillanatában fog realizálódni. A sokk és a döbbenet megnyilvánulása a szótlanság. A Biblia felfedezése ellenérzéseket vált ki az anyából, azonban azon a ponton már lehetetlen a belátás elkerülése: meg kell, hogy történjen a hibák meggyónása és a bűnbánat. A mű zárata azonban nyitott marad annak tekintetében, hogy lehetséges-e a teljes megtisztulás s, hogy a belátás folyamata csupán az egyén, vagy esetleg a család mint kollektívum szintjén fog megvalósulni. Emellett arra sem kapunk választ, hogy a család ideológiai eszmerendszere és Gyuri individuális tudata közti összeférhetetlenség megszűnik-e a jövőben.

A nyitott zárlat a későbbiekben is jellemezni fogja az író munkáit, azaz egy sajátos „nádasí” befejezést kapott ez az alkotás is. Habár *A Biblia* korai darabja a Nádas-élelműnek, bízom abban, hogy munkámmal rá tudtam mutatni motivikus rétegzettségére, s arra, hogy milyen komplex módon viszi színre a családon belüli és a diktatórikus rendszer hatalmi viszonyainak összjátékát. Továbbá remélem azt is, hogy tanulmányom (és későbbi kutatásaim) érdemben hozzá tudnak járulni a szöveg meglepően gyér recepciójához és a róla folytatott tudományos diskurzushoz.

Bibliográfia

- BALASSA Péter, *Nádas Péter*, Kalligram, Bp, 1997, 16-90.
- BÁN Zoltán, *A Bibliás Fiatalember*, Beszélő, 1997/10, 100–102.
- DARABOS Enikő, *A korporealitás poetikája Nádas Péter novelláiban*, HÍD 2019 11/98
- DERSI Tamás, *Fiatal Irodalom*, Alföld, 1966/6, 78-81.
- FARAGÓ Vilmos, *Magány*, Élet és Irodalom, 1967/2, 7.
- KISS Ferenc, *Levél a felfedező Kritikáról*, Új Írás, 1965/7, 125-127.
- KÖSZEG Ferenc, *Példázat és Valóság*, Kortárs, 1968/1, 320-323.
- NÁDAS Péter, *A Biblia*, Helikon Zsebkönyvek, 2016
- NÁDAS Péter: *A Biblia*, Új Írás, 1965/5, 13- 37.
- SZÖRÉNYI László, *A gnosztikus groteszk Nádas Péter műveiben*, Kritika, 1971/9, 88-92.
- SZÖRÉNYI László, *Nádas Péter*, Mozgó Világ, 1978/1, 53-58.
- TÓTH János, *Nádas Péter: A Biblia*, Új írás, 1967/8, 122-123.
- VARGA Lajos, *Nádas Péter: A Biblia*, Kritika, 1967/11, 89-90.

Lezárva: 2023.01.10.